

IOAN PETRU CULIANU

Jocurile minții

Istoria ideilor, teoria culturii,
epistemologie

Ediția a III-a

Ediție îngrijită de Mona Antohi și Sorin Antohi

Studiu introductiv și post-scriptum de Sorin Antohi

Traduceri de Mona Antohi, Sorin Antohi, Claudia Dumitriu,
Dan Petrescu, Catrinel Pleșu, Corina Popescu, Anca Vaidesegan

POLIROM

2024

Cuprins

<i>Notă asupra ediției</i> (Mona Antohi, Sorin Antohi)	5
<i>Laboratorul lui Culianu</i> (Sorin Antohi)	9
<i>Post-Scriptum 2019</i> (Sorin Antohi)	83
Freud – Jung – Wittgenstein	93
Renașterea, Reforma și iraționalul	114
<i>Note</i>	121
Feminin <i>versus</i> masculin.	
Mitul Sophiei și originile feminismului	122
I. <i>Mitul Sophiei</i>	123
1. <i>Corpusul mitului Sophiei</i>	124
2. <i>Originea mitului Sophiei</i>	142
3. <i>Interpretări ale mitului Sophiei</i>	145
II. <i>Mitul Sophiei ca problemă culturală</i>	147
<i>Concluzii</i>	152
<i>Bibliografie</i>	155
Avers și revers în istorie.	
Cîteva reflecții cvasi-epistemologice	157
<i>Note</i>	174
Civilizația ca produs al sălbăciei.	
Hans Peter Duerr și teoriile sale culturale	179
<i>Note</i>	188
Adevărata „revoluție culturală”	191
Principiul antropic	195

Vrăjitoarea la ananghie.	
Cine a pornit vânătoarea și cine i-a pus capăt?	201
<i>Bibliografie</i>	229
Dr. Faust, mare sodomit și necromant.	
Reflecții asupra mitului	230
<i>Note</i>	261
Etichete, imagini, simboluri	267
Există un mit central al Occidentului?	276
Sistem și istorie	285
<i>Note</i>	301
Un corpus pentru corp	303
<i>Note</i>	333
Magie și cogniție	341
<i>Note</i>	347
Religia ca sistem	349
<i>Note</i>	357
Nașterea infinitului.	
Revoluția nominalistă, 1300-1450	359
<i>Note</i>	363
Amintiri din viitor. Mașina de calcul a lui Raymundus Lullus ca sistem de memorie magică	365
 <i>Indice de nume</i>	 373

Stilul științific al lui Duerr (care nu este, desigur, o „metodă”) constă în scrierea unor texte scurte, accesibile, la care adaugă – mai târziu, așa cum reiese din legătura mai curînd vagă dintre părți – o imensă cantitate de note și o bibliografie impresionantă. *Ni Dieu – ni mètre*, al cărei subtitlu, „Anarchische Bemerkungen zur Bewusstseins- und Erkenntnistheorie” („Note anarhice privind teoria conștiinței și a cunoașterii”), ar putea – greșit – să întărească fie ipoteza relației sale cu anarhismul politic, fie ideea unei dependențe față de articolele timpurii ale lui Feyerabend, conține 69 pagini de text față de 110 pagini de note și 45 (!) pagini de bibliografie; *Traumzeit* are 162 pagini de text față de 183 pagini de note și 58 pagini de bibliografie; ultima sa carte, *Sedna*, are 261 pagini de text față de 165 pagini de note și 68 pagini de bibliografie, fiind, în ansamblu, cea mai lizibilă – deși poate cea mai derutantă – lucrare a lui Duerr. Trebuie interpretată formula lui Duerr ca o parodie a conceptului german *Gründlichkeit* („temeinicie”)? Nu e total neplauzibil, dacă ne gândim că primele două cărți erau disertații prezentate în universități germane. Se pune întrebarea din ce cauză Duerr a păstrat în oarecare măsură aceeași schemă contraproductivă în *Sedna*, unde nu era obligat să-și demonstreze știința în fața nici unui tribunal științific din lume.

Teoria culturii prezentată în *Traumzeit* ar putea fi în esență interpretată ca o alternativă la ideile lui Norbert Elias privind „procesul civilizării”. Elias este un evoluționist, deși de un tip mai curînd pesimist. În opinia sa, dezvoltarea societății occidentale a fost marcată de „înăsprirea și diferențierea sporită a controalelor”, ceea ce a dus treptat la un „nivel mai ridicat de diferențiere și integrare socială”⁷. Reversul acestui proces linear a fost creșterea stresului individual.

H.P. Duerr crede, dimpotrivă, că procesul fundamental din sociogeneza Occidentului a fost o deplasare în relația

tradițională dintre „interior” și „exterior” sau „sălbăticie”⁸. Mult timp, în istoria civilizației occidentale „interiorul” și „exteriorul” erau dialectic legate, încât nu putea exista un „interior” (societate) fără un „exterior” (sălbăticie). Societatea părea, după Duerr, să depindă de sălbăticie tot astfel cum valoarea sistemelor depinde de un metasistem în care valorile sînt definite. Sălbăticia a îndeplinit pentru societate funcția unui asemenea metasistem, de tip atît negativ, cît și pozitiv. De fapt, trăsătura antisocială a sălbăticiei a înzestrat-o cu farmecul unei libertăți care ar putea fi ori criminală, ori sacră, dar în ambele cazuri supraumană.

Cum erau stabilite contactele între „interior” și „exterior”, între civilizație și sălbăticie? În principiu, în trei feluri, consideră Duerr: prin folosirea substanțelor halucinogene extrase din plante; prin procesul de inițiere, care consta într-o familiarizare intimă cu sălbăticia, urmată de o moarte simbolică, pornind de la premisa că numai intimitatea profundă cu „exteriorul” ca o negație a „interiorului” îi permitea cuiva să devină un adevărat „inițiat”; în al treilea rînd, contactul cu sălbăticia era de asemenea stabilit prin tot felul de ceremonii și rituri menite să abolească normele și relațiile sociale (*die Zeit zwischen den Zeiten*) („timpul dintre timpuri”).

Pentru a prezenta relația dintre sălbăticie și civilizație, Duerr utilizează constant metafora „peretelui de sticlă”⁹, care a fost aleasă și ca titlu pentru volumul despre Duerr editat de R. Gehlen și B. Wolf: *Der gläserne Zaun*¹⁰. În opinia lui Duerr, este ca și cum un perete invizibil ar separa societatea de sălbăticie. Unii oameni, cum ar fi vrăjitoarea (*Hexe*, care ar proveni din *hagazussa*, „cea care stă pe gard”), erau specializați în călătoriile între „interior” și „exterior”.

Pe parcursul procesului civilizării, importanța sălbăticiei ca metasistem care formulează valorile societății nu mai este recunoscută. Sălbăticia este împinsă treptat înapoi în inconștientul uman și se identifică, prin urmare, cu

inconștientul. „Exteriorul” este subiectivizat, interiorizat, devine „interiorul interiorului”.

Ce se întâmplă, în aceste condiții, cu acei oameni care trăiesc pe peretele transparent, care înainte puteau stabili o legătură constantă între civilizație și sălbăticie? Duerr consideră că, în general, începând de la sfârșitul secolului al XV-lea, vrăjitoarele sau pseudovrăjitoarele erau arse pe rug. Duerr pare să creadă că, de fapt, „vrăjitoarele” nu au existat – ele erau o invenție a Inchiziției. Vânătoarea de vrăjitoare a reprezentat, după părerea sa, un fel de persecuție generală a genului feminin, pentru care el găsește două motive principale: mai întâi, fiindcă femeile erau acelea care, în mod tradițional, puteau sări mai ușor peste peretele transparent dintre sălbăticie și civilizație; și, în al doilea rând, fiindcă reprimarea femeilor de la începutul timpurilor moderne reprezintă o consecință directă a eliberării femeilor în secolele al XIV-lea și al XV-lea. Astfel, procesul civilizării constă, în viziunea lui Duerr, în reprimarea femeilor ca o consecință a unei emancipări anterioare. Ca rezultat al acestei represiuni, „sălbăticia” a fost împinsă în subconștient¹¹.

Așa cum am arătat mai înainte, afirmațiile lui Duerr au o nuanță polemică în raport cu teoria lui Norbert Elias. Dacă Elias ar avea dreptate, am putea deduce că „înăsprirea și diferențierea sporită a controalelor” este un proces cumulativ lent, treptat, linear și neîntrerupt. Dimpotrivă, Duerr notează – și, în această privință, are perfectă dreptate – că în Evul Mediu controalele s-au atenuat, în loc să se înăsprească, în vreme ce permisivitatea a evoluat către un apogeu care a fost atins în secolul al XV-lea, toate acestea, crede el, ca rezultat al procesului de emancipare a femeilor. După Duerr, femeile au devenit treptat mai conștiente de ele însele, atât pe plan sexual, cât și pe plan economic. Această dezvoltare a conștiinței de sine și a încrederii în sine a fost urmată de o puternică represiune care a culminat cu vânătoarea de

vrăjitoare din secolele al XVI-lea și al XVII-lea. Obiectivul represiunii ar fi fost acela de a le supune din nou pe femei puterii masculine¹². În contradicție cu ideea lui Elias referitoare la o dezvoltare continuă, „procesul [*real* al] civilizării” a constat într-o încetare abruptă a acelor condiții care, în secolul al XIV-lea, generaseră permisivitate și chiar promiscuitate¹³. Pedepsirea senzualității feminine conștiente de sine a dus la transformarea femeilor în general în vrăjitoare. Acest proces de creare a vrăjitoarei a fost însoțit de formarea unui aparat prin care aceasta era suprimată.

Teza lui Duerr este argumentată de o cantitate uriașă de materiale antropologice care se referă la cele trei puncte principale ale demonstrației sale, și anume folosirea halucino-genelor, inițierea și „timpul dintre timpuri”, ca trei moduri de a stabili un contact între civilizație și sălbăticie. Inutil de adăugat că folosirea acestor materiale este, în bună măsură, arbitrară. Mai mult, majoritatea sînt reduse la cîteva trăsături generale pentru a se potrivi cu restul demonstrației.

S-au scurs cîteva ani înainte ca Duerr să aibă sub tipar o altă carte originală. Între timp, ca *Verlagsberater* („consilier editorial”) al editurilor Syndikat și Suhrkamp din Frankfurt, el a editat două volume despre Paul Feyerabend, două volume despre *The Scientist and the Irrational* și trei volume impresionante despre Mircea Eliade¹⁴.

Sedna oder Die Liebe zum Leben a apărut în 1984¹⁵. Ea încearcă să răspundă la una din întrebările puse deja în *Traumzeit*, și anume cînd și de ce s-au dezvoltat acele religii în care disprețul față de viață a înlocuit pofta de viață. Așa cum se vede, premisa se află deja aici : Duerr crede că omul preistoric și vînătorii primitivi împărtășesc o reală poftă de viață așa cum este ea, fără a o percepe ca pe o pură suferință. Din păcate, Duerr a ascuns toate acele materiale care puteau fi ușor folosite împotriva tezei sale, reținînd doar dovezile privind raportul sexual ritual din societățile vînătorilor

primitivi, care din nou nu poate fi interpretat fără echivoc ca poftă de viață. În ciuda carenței fundamentale a întregii demonstrații, *Sedna* este o carte magnifică¹⁶. În prima parte, Duerr arată că, pentru omul preistoric și vânătorii primitivi, reînnoirea vînatului era un eveniment religios major, realizat în mod ritual prin actul sexual, executat fie colectiv, fie individual. Partenerii masculini trebuiau să întruchipeze spiritele animale și erau reprezentați ca tauri; partenerile feminine erau considerate ca reprezentînd-o pe Marea Zeiță a naturii. În ansamblu, informația pe care se bazează *Sedna* este mai exactă decît cea din *Traumzeit*, iar reconstrucția religiei omului preistoric, deși foarte îndrăzneată, nu este neconvingătoare.

Teza centrală a cărții rămîne totuși discutabilă. Duerr crede că crescătorii de vite și țărani au înlocuit pofta de viață a strămoșilor lor, vânătorii, printr-un sentiment al tranzitoriului, care s-a transformat într-un refuz metafizic al vieții. Acest sentiment a fost codificat în două din religiile fundamentale ale lumii, budismul și creștinismul, și a devenit capital în „depersonalizarea” mai multor curente și indivizi mistici aparținînd acestor religii, precum și în disprețul nihilist față de viață care, în zilele noastre, ar fi propriu întregii mentalități occidentale. Printre misticii „depersonalizați”, Duerr a situat și figuri controversate precum Carlos Castaneda (al cărui Don Juan ar fi o variantă a tehnocratului impersonal) și Bhagwan Shree Rajnesh*. În

* Bhagwan Shree Rajnesh (sau Rajneesh), unul din numele de guru ale lui Rajneesh Chandra Mohan Jain (1931-1990), cunoscut și drept Osho, un indian cu studii de filozofie care s-a considerat o reîncarnare a lui Buddha începînd de la douăzeci și unu de ani și a fondat o vastă mișcare „spirituală”, extrem de controversată, care număra la apogeul său 200 000 de aderenți trăind în 600 de centre, în toată lumea (n.tr.).

Sedna, Duerr intenționează să laude optimismul vânătorilor primitivi în contrast cu pesimismul agricultorilor. Sînt departe de a fi acea persoană sensibilă – deși trebuie să admit că o asemenea persoană ar putea exista – care, citind cartea, ar auzi tot timpul urletul „tinerilor lupi”. Dar, ca să fiu cinstit, cineva n-ar avea nevoie decît de un geniu literar ca al lui Hans Peter Duerr pentru a face o carte tot atît de lungă (sau mai lungă, dacă ar fi nevoie) ca *Sedna*, spre a demonstra, cu egală legitimitate, teza contrarie. Preferința evidentă a autorului pentru vînători, o preferință pe care, probabil, doar cîțiva cititori o împărtășesc, expune această fascinantă carte la diferite obiecții, și nu putem spera decît că ea nu îl va transforma pe Duerr însuși dintr-un iubitor al vânătorilor într-un autor vînat. (De fapt, chiar iubitorii vânătorilor ar fi probabil foarte dezamăgiți de sfîrșitul cărții, în care filozofia personală a lui Duerr pare să fie cea a unei desăvîrșite inacțiuni.)

Mai rămîne de pus o ultimă întrebare, deși numai timpul ar putea oferi un răspuns : este Hans Peter Duerr un reprezentant al noii „paradigme epistemologice” în antropologie, sau e mai curînd un autor popular și genial al cărui loc e în trecut, alături de un curent ca gruparea germană *religionsgeschichtliche Schule* sau ceva asemănător? Elementele antievoluționiste din *Traumzeit* ar pleda pentru prima interpretare ; evidentul și poate imprudentul *parti pris* din *Sedna* – pentru cea de a doua.

Cu toate acestea, în situația prezentă, cînd paradigmele antropologiei sînt, în cea mai mare parte, prea rigide și inadecvate, lucrarea lui Duerr este fără îndoială reconfortantă. Autorul nu acționează conform regulilor comunității noastre științifice care, după Thomas Kuhn, sînt *izolarea*, *ezoterismul* și *ortodoxia*¹⁷ îngustă. Și chiar atunci cînd sînt foarte discutabile, cărțile lui nu sînt mai subiective decît